

Требін Михайло Петрович, доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри соціології та політології, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, м. Харків, Україна
e-mail: m.p.trebin@nlu.edu.ua
ORCID ID: 0000-0002-1328-9865

СОЦІОЛОГІЯ ВІЙНИ В УКРАЇНІ: НА ШЛЯХУ СТАНОВЛЕННЯ

Досліджено становлення в Україні соціології війни як галузевої соціології або теорії середнього рівня. Визначено об'єкт, предмет, понятійний апарат, запропоновано методологію подальших досліджень соціології війни, пропонуються до розгляду її основні напрями та ключові проблеми. Проведено порівняльний аналіз об'єктів та предметів військової соціології, воєнної соціології, соціології армії. Надано характеристику сучасних війн та особливостей їхньої збройної боротьби.

Ключові слова: соціологія війни, війна, соціологія армії, військова соціологія, збройна боротьба.

Постановка проблеми. Із часів глибокої давнини тягнеться до нас річка лих, породжених війнами і збройними конфліктами. Змінюються часи, але незмінним компонентом людського буття залишається війна. Вона з'являється на історичній арені разом із соціальним розвитком – зі зростанням стратифікованих групових структур, з осілим способом життя, сільським господарством, соціальними ієрархіями та поділом праці. Найбільш тісно поширення воєн пов'язано з появою перших стабільних, територіально орієнтованих форм політичного устрою – вождівств, міст-держав і, нарешті, давніх імперій [1, р. 92–101], які міцно вкоренилися за останні 12 тис. років. Сучасні дослідники виділяють кілька періодів революційного зростання воєнних дій, починаючи з південної Месопотамії наприкінці IV – поч III тис., східного Середземномор'я та Китаю наприкінці I тис. до н. е., а також зростання числа воєн в Європі між 1500-ми та 1945 рр. [2]. У всіх трьох періодах можна спостерігати значний взаємозв'язок між війною, розвитком держави та соціальними трансформаціями. Зв'язок між війною, державою та суспільством породив безпрецедентні соціальні зміни у військовій (чисельність армії, виробництво зброї), суспільній (урбанізація, технологічні винаходи, перехід до масового виробництва в сільському господарстві і далі у промисловості) та політичній (велика політична централізація, розширення впливу інфра-

структури) сферах. Прямим результатом цих змін стала ескалація воєн, оскільки держави, що постійно розширюються, намагалися встановити регіональні гегемонії та/або запобігти перетворенню інших таких держав на нових політичних гегемонів [2]. Безумовно, людство завжди сподівалося, що війни зникнуть як явище. П. Сорокін свого часу писав: «...сонм порожніх і невибагливих, поверхових і незграбних теорій віщав про зникнення війни з людської історії, що не за горами час, коли вівці обіймуться з вовками у світі «взаєморозуміння» і «співпраці в усьому світі», коли зброю буде перероблено в електричні тостери, ключки для гольфу та радіоприймачі... Деякі навіть ... заявляли, що війна, без сумніву, зникає в міру того, як ми рухаємося від амеби до цивілізації гомо сапієнс» [3, vol. 3, p. 360–361]. У цьому контексті сучасний період не є кінцем історії воєн. Про це свідчать події в Україні, що розпочалися у 2014 р. з анексії Криму та окупації частини Донбасу РФ та перетворилися у звичайну війну ХХІ ст. 24 лютого 2022 р. Як казав канадсько-американський дослідник Стівен Артур Пінкер: «...більшість із нас, включаючи вас, любий читачу, створені для насильства» [4, p. 483], тому феномен війни залишається в нашому бутті й потребує всебічного аналізу.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. З моменту зародження соціології як науки війна та мир, конфлікт і насильство, армія та збройні сили завжди, у прихованій чи явній формі, були предметом соціологічних наукових досліджень. Як базові підстави для аналізу війни як соціального явища виступають наукові ідеї, теорії, висновки та спостереження видатних соціологів, які зробили найзначніший внесок у дослідження воєнної проблематики. До них відносяться як основоположники соціології – М. Вебер, Е. Дюркгайм, К. Маркс, Г. Зіммель, Дж. Аддамс, В. Дешпанде, У. Дюбуа, П. Сорокін, так і сучасні закордонні вчені – З. Барані, Е. Гофман, Н. Еліас, С. Енло, М. Калдор, Дж. Кафоріо, М. ван Кревельд, Дж. Лайол, К. Ламмерс, Б. Латур, Я. Леві, С. Малешевич, Ч. Москос, Дж. Пірс, К. Райт, Г. Саймонс, Д. Сігал, Дж. Сутерс, Р. Тіле, Е. Тоффлер, Л. Фрідман, М. Фуко, А. Р. Хокшилд, Ю. Чіфу, М. Яновіц та ін. [5–21]. Не стоять осторонь від дослідження феномену війни, її законів, причин виникнення, мінливого змісту і різноманіття форм й українські вчені (Л. Герасіна, В. Горбулін, О. Данильян, О. Дзьобань, Н. Іщенко (Гумба), В. Кротюк, М. Лазарович, В. Мандрагеля, В. Осьодло, Ю. Офіцинський, Б. Парахонський, О. Панфілов, Г. Перепелиця, І. Рущенко, В. Смолянук, Т. Траверсе, Г. Яворська та ін. [22–36]). Особливо активно вітчизняні дослідники з 2014 р. звернулися до всебічного аналізу «гібридних» воєн (О. Акульшин, О. Базалук, В. Балюк, Р. Додонов, М. Дорошко, О. Курбан, Є. Магда, В. Маркітантов, О. Рибщун, М. Степико, Ю. Столяр, А. Токарська та ін.), як підсумок – велика кількість монографій, статей, тез тощо [8; 37–48]. Українські вчені активно звернулися й до проблем соціології війни, насамперед

нагадаю колективну монографію науковців Інституту соціології НАН України «Українське суспільство в умовах війни. 2022» [49], де розглянуто глобальні та локальні аспекти війни, трансформації інституціональної та соціально-групової структури, зсуви в настроях, очікуваннях, ціннісних орієнтаціях громадян, соціально-психологічному стані населення. Серед інших дослідників соціології війни можна назвати таких авторів, як А. Гринчук, Т. Лапан, О. Панфілов, І. Рущенко, О. Химович, Н. Черниш, С. Хобта, Ю. Яковенко та ін. [50–57]. Але аналіз наведених праць свідчить про те, що ніхто з українських вчених не намагався визначити об'єкт, предмет, категорійний апарат та інші ознаки соціології війни як галузевої соціології або теорії середнього рівня.

Мета статті полягає в дослідженні нового для української соціології напрямку – соціології війни: її загальна характеристика, об'єкт, предмет, категорійний апарат тощо.

Виклад основного матеріалу. Визначимо об'єкт і предмет соціології війни, оскільки, як відомо, кожна наука або її галузь відрізняється від інших наук (галузей науки) своїм предметом. Об'єкт пізнання – це все те, на що спрямовано діяльність дослідника, що протистоїть йому як об'єктивна реальність, яка існує незалежно від того, вивчає її будь-хто або ні. Різні сторони дійсності – фізична, біологічна, економічна, політична, психологічна та ін. – можуть бути об'єктом дослідження багатьох наук. *«Оскільки суспільний розвиток є поєднанням великої кількості чинників, умов і суперечливих процесів, то і їхній науковий аналіз становить велику складність, – підкреслює В. В. Танчер. – Тобто складність об'єкта постійно викликає пошук способів його адекватного наукового відображення, розроблення систем спеціалізованих знань, насамперед частин цього об'єкта»* [58, с. 9]. Війну як феномен людського буття розглядають філософія, соціологія, політологія, право, економічна теорія, військова наука, історія, психологія тощо. Американський дослідник К. Райт конкретизував сутність соціологічного підходу до аналізу війни у такому вигляді: «Сучасні соціологи вважають війну формою соціальної взаємодії та колективної поведінки зі специфічною функцією стабілізації та інтеграції групового життя... вони намагаються пов'язати прояви війни з конкретними інститутами, звичаями та ідеологіями груп, що беруть у ній участь», вивчити «соціальні функції та відносини, що породжують війну, характер її взаємозв'язку з навколишнім соціальним середовищем» [17, р. 705, 716]. Тому об'єктом досліджень соціології війни, на наш погляд, є соціальний феномен війни, її взаємозв'язок з усіма сферами буття суспільства.

Предмет будь-якої науки – найбільш суттєві відносини, сторони, властивості, ознаки об'єкта, що досліджуються з певною метою цією наукою або її галуззю. Серед принципів, яким має відповідати предмет наукового дослі-

дження, методологія науки зазвичай виділяє такі. По-перше, принцип цілісності, або зв'язаності, згідно з яким сукупність характеристик буття, що може бути виокремлена в якості предмета, повинна являти собою щось єдине, цілісне. Структурні зв'язки всередині предмета мають бути однозначними, стабільнішими, міцнішими, ніж зв'язки з іншими явищами. Виділення предмета супроводжується розробленням відповідного йому наукового поняття, що виражає цілісність предмета й фіксує суттєві властивості певного класу об'єктивних явищ. Формується поняття, що закріплюється в терміні. По-друге, предмет наукового дослідження має відповідати принципу стабільності або повторюваності, відтворюваності і, по-третє, принципу спостереження, який припускає, що ті чи інші сторони, явища дійсності стають предметом дослідження, якщо вони доступні реєстрації (за допомогою приладів або органів почуттів безпосередньо). Предмет соціології війни відрізняє її від інших наук, що досліджують війну. Предметом дослідження соціології війни є відносини та взаємозв'язки воєнної організації держави в умовах війни, як зовнішні – з суспільством та його соціальними інститутами, так і внутрішні – між компонентами самої воєнної організації держави: соціальними спільнотами, групами, індивідами. Як зазначає почесний професор соціології та організаційних досліджень Тілбурзького університету (Нідерланди) та Нідерландської академії оборони Джозеф Сутерс: «Війна, насильство та поведінка військовослужбовців – соціальні феномени за своєю суттю, “соціальні факти”. Немає нічого несоціологічного в тому, щоб вистрілити, підірвати будівлю або запустити безпілотник. Бойова дія – це дія людини, і вона завжди зачіпає інших людей, впливає на їхні дії та реакції, їхні сподівання та переживання» [59, с. 73].

Визначення об'єкта та предмета соціології війни дозволяє відрізнити її від інших суміжних понять: військової соціології або соціології армії, воєнної соціології. Так, об'єктом досліджень військової соціології є збройні сили як соціальний інститут суспільства, а предметом – відносини та взаємозв'язки збройних сил із суспільством та його соціальними інститутами, дослідження компонентів збройних сил: соціальних спільнот, груп, індивідів. Дж. Сутерс підкреслює, що «сьогодні військова соціологія здебільшого має справу з цивільно-військовими відносинами. Вона вивчає ухвалення політичних рішень про використання збройних сил, відносини між державою та збройними силами, вплив на них громадської думки та ЗМІ, репрезентацію населення країни у збройних силах, включаючи гендерні та національно-расові аспекти, а також виклики організаційного характеру (людські ресурси та зайнятість), з якими сьогодні стикаються збройні сили» [59, с. 67]. Як тотожне військовій соціології дехто з соціологів використовує поняття «соціологія армії» [50, с. 32; 57, с. 73]. Більш того, навіть стверджують, що «настає час подолати архаїзми в уявленнях військових соціологів хоч би України (як писав класик –

«нам своє робити»), що їх напрям досліджень – це не «воєнна соціологія» чи «військова соціологія» [57, с. 73]. Але треба ж звернутися до світової соціологічної думки, де всесвітньо відомих соціологів зовсім не лякають поняття «військової соціології» або «воєнної соціології», більш того, вони широко вживаються [60–63] і навіть з 1973 р. в університеті Флориди видається «Journal of Political & Military Sociology». Безумовно, поняття «соціології армії» може використовуватися, але слід пам'ятати, що в цьому випадку ми використовуємо дефініцію армії «в широкому сенсі як синонім поняття збройні сили – сукупність сухопутних, військово-морських, військово-повітряних військ та інших воєнізованих формувань держави, призначених для забезпечення обороноздатності країни, ведення широкомасштабних військових дій проти зовнішнього супротивника» [64, с. 24], але в цього поняття є й інші значення [64, с. 24].

Що стосується воєнної соціології, то її об'єктом є воєнна організація держави, що розглядається як соціальний інститут суспільства. Воєнна організація держави – це базовий елемент системи воєнної безпеки, сукупність органів державного управління військовим і військово-технічним будівництвом, оборонно-промислового і наукового комплексів держави, військових формувань та органів, призначених для виконання завдань воєнної безпеки воєнними та цивільними методами, а також нормативно-правова база, яка визначає функції, права, обов'язки і взаємозв'язки всіх елементів воєнної організації. У ст. 1, п. 1, пп. 16 Закону України «Про національну безпеку України» (2018) використовується поняття «сектор безпеки і оборони» – «система органів державної влади, Збройних Сил України, інших утворених відповідно до законів України військових формувань, правоохоронних та розвідувальних органів, державних органів спеціального призначення з правоохоронними функціями, сил цивільного захисту, оборонно-промислового комплексу України, діяльність яких перебуває під демократичним цивільним контролем і відповідно до Конституції та законів України за функціональним призначенням спрямована на захист національних інтересів України від загроз, а також громадяни та громадські об'єднання, які добровільно беруть участь у забезпеченні національної безпеки України» [65]. Воно ще більше деталізує склад воєнної організації держави. Предметом воєнної соціології, на наш погляд, є відносини та взаємозв'язки воєнної організації держави, як зовнішні – з суспільством та його соціальними інститутами, так і внутрішні – між компонентами самої воєнної організації держави: соціальними спільнотами, групами, індивідами.

Соціологія війни як самостійна галузь соціологічних знань має систему наукових понять, категорій. Категорії соціології війни – це найбільш загальні, фундаментальні поняття, які відображають найбільш істотні, закономірні

зв'язки й відносини реальної дійсності та пізнання. Специфікою їх є те, що вони розкривають різні сторони війни в суспільстві. Труднощі визначення понять і категорій соціології війни (як і поняття інших суспільних наук) пов'язано з їхньою багатозначністю й неточністю. Такі фундаментальні терміни соціології війни, як війна, справедлива війна, закони війни, суб'єкт війни, об'єкт війни, цілі війни, причини війни, воєнний конфлікт, збройне протиборство, воєнний сидром, воєнна організація держави, ідеологія, інтерес, цінності, мають нині десятки і навіть сотні визначень – залежно від контексту їхнього осмислення, відмінностей дослідницьких цілей, тих або інших ідеологічних орієнтацій тощо. Якщо додати до цього деформації визначень, що зумовлені їхнім оціночним чи емоційним забарвленням, повсякденною мовною практикою (адже всі ми – «великі стратеги»), і ту обставину, що більшість понять суспільствознавства взято зі сфери повсякденної мови, то стає зрозумілим, що понятійний інструментарій соціології війни за точністю явно поступається системам понять природничих і технічних наук.

Безумовно, що центральною категорією соціології війни є саме поняття «війна». Дослідженню феномену війни, її природи, сутності та змісту присвячено величезну кількість як наукових робіт і філософських трактатів, так і художніх творів. Війну називали і «батьком усього» (Геракліт), і «шляхом обману» (Сунь-Цзи), і продовженням «державної політики іншими засобами» (К. фон Клаузевіц) [66, т. 1, с. 11], акцентуючи насамперед на насильницьких засобах її ведення. Генерал-лейтенант Російської Імператорської армії М. Головін розглядав війну як свого роду соціальний невроз [67]. Внутрішній зміст війни залишається незмінним: вона була і залишилася боротьбою за зміну і перерозподіл соціальних ролей і ресурсів у ході розвитку суспільства. Війна зберегла незмінною і свою сутність: виявлення волі, що спрямовує зусилля шляхом саме збройної боротьби. Як підкреслював К. фон Клаузевіц: «...*війна – це акт насильства, що має метою змусити супротивника виконати нашу волю*» [66, т. 1, с. 23]. Він також підкреслював: «...*війна є зіткненням значних інтересів, що розв'язується кровопролиттям, і тільки цим вона відрізняється від інших суспільних конфліктів*» [66, т. 1, с. 163]. При цьому головним засобом ведення війни є збройні сили та воєнізовані формування. Разом з тим у війні часто використовуються й інші (незбройні) форми боротьби, але основна і вирішальна форма боротьби у війні – саме збройна.

Відомий англійський історик і соціальний філософ Арнольд Джозеф Тойнбі дає таке визначення війни: «Війна – це орієнтоване та інституціоналізоване вчинення жорстокого насильства. Під час війни людські істоти б'ються і вбивають одне одного за наказом публічної влади – урядів держав чи імпровізованих урядів у громадянських війнах» [68, р. 201–202]. «Підправляючи» К. фон Клаузевіца з «етичних» позицій, він пише, що війна є «фізичним ви-

пробуванням сили, у якому конфлікт інтересів або відмінність у поглядах вирішуються грубою силою. Ближче до істини було б сказати, що війна – це відплата за провал дипломатії» [68, р. 186]. Тобто ми можемо констатувати, що в самому загальному вигляді війну можна визначити як «конфлікт між політичними утвореннями (державами, етносами, політичними угрупованнями тощо), що відбувається у формі збройного протиборства» [69, с. 146].

Війна як соціальне явище трансформується з часом, змінюються її риси, виявляються нові тенденції збройної боротьби. Відмінними рисами сучасної війни є: відсутність чіткої межі між миром та війною; немає і звичного поділу на фронт і тил; сучасні війни не мають жодних просторово-часових, соціально-функціональних, екологічних, етичних та інших обмежень; якщо враховувати ступінь небезпеки сучасної війни і залучення до неї, то немає і поділу на збройні сили та інше населення; в умовах сучасної війни немає абсолютно безпечних місць: є тільки більш-менш безпечні. Сучасна війна – це зона комплексного ризику, причому ризику рухливого, мігруючого, а тому важко передбачуваного. Руйнування під час підготовчих і власне воєнних дій вузлів та критичних інфраструктур суспільства, що стало мішенню з боку держави-агресорки, лише підвищує ступінь непередбачуваності ризиків. Досвід сучасних воєн свідчить, що їхнє успішне ведення ґрунтується перш за все на двох складових – сучасній бойовій техніці та професійно підготовленому особовому складі збройних сил. В умовах сучасної війни відбувається милітаризація суспільної свідомості та стиснення демократичних інститутів. Про жодні взаємні погодження та прийняття обґрунтованих рішень не може бути й мови – панують централізація, силовий стиль та ручне управління залежно від поточної політичної кон'юнктури. До основних тенденцій сучасної збройної боротьби можна віднести: розширення просторового континууму воєнних дій; створення і зростаюче використання інформаційного континууму; зміна логіко-часової побудови збройної боротьби; посилення дедуктивних і ослаблення індуктивних зв'язків і відносин збройної боротьби; організація і ведення збройної боротьби в реальному масштабі часу; збільшення розриву в можливостях засобів ураження та захисту тощо [70].

Концепції, які можуть бути покладені в основу соціології війни, дуже різноманітні за змістом і спрямованістю. Так, ірландський вчений, професор кафедри соціології в Університетському коледжі в Дубліні Сініша Малешевич, проводячи ревізію спадщини «милітаристських» досліджень класичного періоду соціології, виділяє в ньому: 1) традицію австро-американського аналізу групової боротьби (Л. Гумплович, Р. Ратценхофер, Л. Ворд, А. Смолл); 2) німецьке соціологічне лібертаріанство (Ф. Оппенгеймер та А. Рустов); 3) італійську теорію еліт (В. Парето та Г. Моска); 4) англо-американську еволюційну теорію (Г. Спенсер та У. Самнер); 5) франко-німецьку соціальну метафізи-

ку насильства (Ж. Сорель та Г. Зіммель) [14, р. 196–205]. Із загальної кількості парадигм, що існують у сучасному соціологічному знанні, при дослідженні війни можна використовувати насамперед структурно-функціональну, соціально-конфліктну, символічно-інтерактивну і синергетичну парадигми. При аналізі сучасних теоретичних рефлексій воєнної проблематики доречно використовувати або науковий доробок Н. Смелзера, який пропонує чотири рівня соціологічного аналізу (мікро-, мезо-, макро- та мегарівень) [71], або Д. Сутерса з його трьома рівнями соціологічного аналізу (мікро-, мезо- та макрорівень) [59, с. 73].

Сьогодні намітилися такі основні напрями та ключові проблеми соціології війни, перш за все йдеться про аналіз та вивчення: «загального та особливого» у війнах, що впливає на стан суспільства та його основних соціальних інститутів; взаємодії у трикутнику «збройні сили – громадянське суспільство – держава» при відбитті збройної агресії; військово-цивільних відносини між різними соціальними групами в умовах воєнних дій; впливу пропаганди та ідеології на суспільну свідомість; ресурсів для забезпечення життя військових та цивільного населення під час війни; діалектики співвідношення образу війни в масовій суспільній свідомості та свідомості її безпосередніх учасників; цінностей, уявлень, вірувань, традицій та звичаїв усіх соціальних категорій у контексті назрівання війни, її ходу, завершення та наслідків; еволюції понять «свій – чужий» та формування образу ворога у війнах та збройних конфліктах; проявів релігійності та атеїзму в бойовій обстановці, включаючи солдатські забобони як форму побутової релігійності; сукупності факторів, що впливають на формування та еволюцію діяльності комбатантів, їхню поведінку в екстремальних ситуаціях; соціальних явищ і феноменів на війні: поведінка в бою та солдатський фаталізм, героїчний порив та паніка, фронтовий побут; особливостей соціальних настанов рядового та командного складу збройних сил, військовослужбовців окремих родів військ та військових професій; вплив соціально-демографічних параметрів на діяльність військовослужбовців: вікових характеристик, соціального походження, життєвого досвіду, освітнього рівня та ін.; гендерні зрушення в суспільстві та збільшення частки жінок у збройних силах; повсякденних практик, особливостей та наслідків перебування в полоні; специфіка діяльності в тилу противника (у партизанському русі, у підпіллі, в агентурній розвідці, у складі диверсійно-розвідувальної групи); воєнного досвіду цивільного населення в глибокому тилу, у прифронтовій смузі, на окупованих територіях, включаючи особливості дитячої пам'яті про війну; проявів посттравматичного синдрому, проблем виходу з війни, способів адаптації комбатантів до повоєнного мирного життя; механізмів формування та еволюції історичної пам'яті про воєнне минуле, проблем її збереження при зміні поколінь; формування й роз-

виток інституту волонтерства; взаємна підтримка та людські відносини / стосунки під час щоденних викликів і загроз війни. Зрозуміло, цей список залишається відкритим.

У цілому слід зазначити, що соціологія війни за останні роки зробила рішучі кроки для своєї інституціоналізації, але це не заслуга українських вчених, це сувора реальність, яку треба було осмислювати, аналізувати та робити з цього висновки. Українські соціологи реагують на цей виклик і роблять все для того, щоб запропонувати суспільству всебічний аналіз жахливого явища війни, визначити найважливіші негативні наслідки для усіх сфер суспільства та запропонувати шляхи їхнього подолання. Попереду велика робота.

Висновки. Підсумовуючи, слід констатувати, що сучасна деструктивна реальність російсько-української війни вимагає ретельного аналізу явища війни, її всебічного аналізу крізь приму соціологічного знання. Свого часу П. Сорокін казав: «Світ не зала для святкуючих, а велика майстерня, і людина – не мішок для травлення їжі та порожнього марнотратства життя, а насамперед – творець» [72, с. 266]. Треба створити методологічну та методичну базу, понятійний апарат, основні напрями досліджень соціології війни. Це дозволить вирішити численні теоретичні та практичні завдання, пов'язані з визначенням закономірностей сучасної війни, розкриттям її сутності, законів і звичаїв, рис, трансформації цілей, масштабів, характеру, методів і засобів збройної боротьби, конструктивного та деструктивного в людському чиннику, наслідків воєнних дій для України та людства в цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Malešević S. The sociology of war and violence. Cambridge ; New York : Cambridge University Press, 2010. x, 363 p.
2. Levy J. S., Thompson W. R. The arc of war: origins, escalation, and transformation. Chicago : Univ. of Chicago Press, 2011. 282 p.
3. Sorokin P. A. Social and Cultural Dynamics : in 4 vol. New York : American Book Co., 1937–1941.
4. Pinker S. The better angels of our nature: why violence has declined. New York : Viking, 2011. xxviii, 802 p.
5. Freedman L. The future of war: a history. New York: Public Affairs, 2017. xxi, 376 p.
6. Fridman O. Russian 'hybrid warfare' : resurgence and politicisation. Oxford ; New York, NY : Oxford University Press, 2018. xi, 237 p.
7. Handbook of the sociology of the military / edited by Giuseppe Caforio. New York : Kluwer Academic/Plenum Publishers, 2003. ix, 498 p.
8. Horbulin V. P. The world hybrid war: Ukrainian forefront / translated into English by Julia Lugovska, Anna Krapivnik, Rami Shultz. Kharkiv : Folio, 2017. 158 p.
9. Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics / edited by Ofer Fridman, Vitaly Kabernik, James C. Pearce. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers, 2019. viii, 271 p.

10. Hybrid warfare: future and technologies / Ralph Thiele, editor. Wiesbaden : Springer VS, Springer Fachmedien Wiesbaden, 2021. xxv, 230 p.
11. Hybrid warfare: the changing character of conflict / editor, Vikrant Deshpande. New Delhi : Institute for Defence Studies & Analyses : Pentagon Press, 2018. xvi, 200 p.
12. Kaldor M. New & old wars : organized violence in a global era. Third ed. Stanford, California : Stanford University Press, 2012. xii, 268 p.
13. Lyall J. Divided armies : inequality and battlefield performance in modern war. Princeton : Princeton University Press, 2020. xvii, 508 p.
14. Malešević S. How Pacifist Were the Founding Fathers?: War and Violence in Classical Sociology. *European Journal of Social Theory*. 2010. Vol. 13, issue 2. P. 193–212. DOI: 10.1177/1368431010362298.
15. Simons G., Chifu I. The changing face of warfare in the 21st century. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group, 2018. x, 277 p.
16. West B., Matthewman S. Towards a strong program in the sociology of war, the military and civil society. *Journal of sociology*. 2016. Vol. 52, Issue 3. P. 482–499. DOI: 10.1177/1440783316654998.
17. Wright Q. A Study of War. 2 vols. Chicago: The University of Chicago Press, 1942.
18. Алексеева-Карневали О. А. Топологии войны: война как «трансформация»: от Клаузевица до советской военной теории. Москва : URSS : ЛЕНАНД, 2019. 300, [1] с.
19. Кревельд М. ван. Трансформация войн : пер. с англ. Москва : Альпина Бизнес Букс, 2005. 344 с.
20. Сутерс Дж. Социология и военные исследования. Классические и современные основания / пер. с англ. В. В. Белоусова. Москва : ВЦИОМ, 2021. 352 с.
21. Тоффлер Э., Тоффлер Х. Война и антивоенная. Что такое война и как с ней бороться. Как выжить на рассвете XXI века / пер. с англ. М. Б. Левина. Москва : АСТ : Транзиткнига, 2005. 412, [1] с.
22. Війни інформаційної епохи: міждисциплінарний дискурс : монографія / за ред. В. А. Кротюка. Харків : ФОП Федорко М. Ю., 2021. 558 с.
23. Горбулін В. Як перемогти Росію у війні майбутнього. Київ : Брайт Букс, 2021. 243, [4] с.
24. Конфлікти, що змінили світ / Наталя Іщенко (Гумба) та ін. ; Укр. ін-т майбутнього. Харків : Фоліо, 2020. 184, [10] с.
25. Лазарович М. Російсько-українська війна (2014–2017 роки) : корот. нарис. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. 239, [1] с.
26. Мандрагеля В. А. Причини та характер воєн (збройних конфліктів): філософсько-соціологічний аналіз / Нац. акад. оборони України, Ін-т вищ. освіти АПН України. Київ, 2003. 570 с.
27. Осьодло В. І., Траверсе Т. М. Психологія і війна: незасвоєні уроки Гюстава Ле Бона : монографія / Нац. ун-т оборони України ім. Івана Черняховського, Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. Київ : Парламент. вид-во, 2022. 213, [1] с.
28. Офіцинський Ю. Сучасна російсько-українська війна (за матеріалами газети «The New York Times» 2013–2017 років) : монографія / Нац. спілка краєзнавців України. Ужгород : РІК-У, 2018. 310 с.

29. Парахонський Б. О., Яворська Г. М. Онтологія війни і миру: безпека, стратегія, смисл : монографія. Київ : НІСД, 2019. 560 с.
30. Панфілов О. Ю. Збереження гомеостазису суспільства в умовах системних трансформацій: силовий аспект : монографія. Харків : Майдан, 2007. 360 с.
31. Перепелиця Г. М. Україна – Росія. Війна в умовах співіснування : монографія / Foreign Policy Research Institute. Київ : Стилос, 2017. 879 с.
32. Рущенко І. П. Війна цивілізацій. Анатомія російсько-українського конфлікту. Київ : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2020. 434 с.
33. Смолянук В. Ф. Військова могутність України. Теоретико-методологічні засади формування і розвитку (політологічний аналіз досвіду 1990-х років). Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2000. 466 с.
34. Требін М. П. Войны XXI века. Москва : АСТ ; Минск : Харвест, 2005. 608 с.
35. Требін М. П. Війни в історії людства та їхні наслідки: уроки для України. *Вісн. Львів. ун-ту. Серія філос.-політолог. студії*. 2015. Вип. 6. С. 89–98.
36. Требін М. П. Причини виникнення війн в історії людства: різноманіття підходів. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. 2015. №4 (27). С. 148–178.
37. Гібридна війна Росії проти України після Революції гідності : монографія / Микола Дорошко та ін. ; наук. ред. Миколи Дорошка і Валентина Балюка ; Ін-т міжнар. відносин Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка, Центр Схід. Європи і ф-т політології Ун-ту Марії Кюрі-Склодовської в Любліні. Київ : Ніка-Центр, 2018. 279 с.
38. Гібридна війна: технології сугестії та контрсугестії : монографія / О. В. Акульшин та ін. ; Нац. акад. СБУ, Ін-т філології Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ : Нац. акад. СБУ, 2018. 235 с.
39. Гібридна війна: in verbo et in re: кол. моногр. / О. Базалук та ін ; під заг. ред. проф. Р. О. Додонова. Вінниця : Нілан, 2017. 411 с.
40. Курбан О. В. Сучасна гібридна війна та її інформаційна складова. *Бібліотекознавство. Документознавство. Інформологія*. 2016. №4. С. 82–89.
41. Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків : Віват, 2015. 302 [1] с.
42. Мандрагеля В. А. «Гібридна війна»: спроба аналізу. *Стратегія розвитку України*. 2015. № 1. С. 153–155.
43. Маркітантов В. Ю., Рибщун О. В., Столяр Ю. В. Російська гібридна війна: від доктрини до тактики: навч. посіб. / Кам'янець-Поділ. нац. ун-т ім. Івана Огієнка. Кам'янець-Подільський : Друкарня Рута, 2018. 232 с.
44. Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія. Харків : Павленко О. Г., 2015. 266 с.
45. Світова гібридна війна: український фронт : кол. моногр. / Нац. ін-т стратег. досліджень ; за заг. ред. В. П. Горбуліна. Київ : НІСД, 2017. 494 [1] с.
46. Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. *Стратегічні пріоритети*. 2016. №3. С. 163–170.

47. Токарська А. Гібридна війна: свобода слова чи свобода маніпуляції : монографія / Нац. ун-т «Львів. політехніка». Вид. 2-ге, допов. і розшир. Львів : Галицька видавнича спілка, 2021. 143 с.
48. Требін М. П. «Гібридна війна» як прояв політичної кризи в Україні. *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Політологія. Соціологія. Філософія»*. 2015. № 1. С. 218–222.
49. Українське суспільство в умовах війни. 2022 : кол. моногр. / С. Дембіцький, О. Злобіна, Н. Костенко та ін.; за ред. члена-кор. НАН України, д.філос.н. Є. Головахи, д.соц.н. С. Макеєва. Київ : Ін-т соціології НАН України, 2022. 410 с.
50. Лапан Т. Д., Химович О. С., Черниш Н. Й. Російсько-українська війна: теорія та практика соціологічного осмислення. *Український соціум*. 2022. № 3 (82). С. 28–51. DOI: 10.15407/socium2022.03.028.
51. Панфілов О. Ю., Савченко О. О. Історичні аспекти сучасної соціології війни. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2019. № 4 (43). С. 74–89.
52. Рущенко І. Соціологія на війні. *Український соціологічний журнал*. 2017. № 1/2. С. 43–52.
53. Требін М. П. Соціологія війни: український контекст. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи*. 2015. № 1148, вип. 34. С. 30–34.
54. Требін М. П. Соціологія війни П. О. Сорокіна. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого»*. Серія: Соціологія. 2016. № 3 (30). С. 95–107.
55. Черниш Н. Й. Особливості розвитку української соціології в умовах російсько-української війни. *Український соціум*. 2022. № 4 (83). С. 9–27. DOI: 10.15407/socium2022.04.009.
56. Хобта С. В. Соціологія війни як завдання української соціології. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2016. № 5 (302). С. 126–150.
57. Яковенко Ю. І., Гринчук А. В. Соціологія армії як альтернатива військовій чи воєнній соціології. *Вісник Львівського університету. Серія соціологічна*. 2015. Вип. 9. С. 67–78.
58. Спеціальні та галузеві соціології: навч. посіб. / Пилипенко В. Є., Попова І. М., Танчер В. В. та ін. 2-ге вид. Київ : Каравела, 2004. 350 с.
59. Сутерс Д. Социология и военные исследования: расширяя горизонты с помощью классиков. *Социологические исследования*. 2021. № 2. С. 67–80.
60. Crabb T., Segal D. Military Sociology. *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy* / edited by Domonic A. Bearfield, Melvin J. Dubnick. Third Edition. Boca Raton : CRC Press, Taylor & Francis Group, 2016. P. 2133–2138. DOI: 10.1081/E-EPAP3-120053116.
61. Grandstaff M. Military Sociology. *Reader's Guide to Military History* / edited by Charles Messenger. London ; Chicago : Fitzroy Dearborn, 2001. P. 363–364.

62. Military sociology : the richness of a discipline / Gerhard Kümmel, Andreas D. Prüfert (eds.) ; with contributions of Astrid Albrecht-Heide et al. Baden-Baden : Nomos, 2000. 441 p.
63. Siebold G. Core Issues and Theory in Military Sociology. *Journal of Political and Military Sociology*. 2001. Vol. 29, No. 1. P. 140–159.
64. Політологія : енцикл. слов. / В. М. Денисенко, Л. Я. Угрин, Н. М. Хома та ін. ; за ред. д-ра філос. наук, проф. В. П. Мельника. Львів : ЛНУ ім. Івана Франка, 2014. 406 с.
65. Про національну безпеку України : Закон України від 21 черв. 2018 р. №2469-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> (дата звернення: 10.01.2023).
66. Клаузевиц К. О войне : в 2 т. Москва : АСТ ; Санкт-Петербург : Terra Fantastica, 2002.
67. Головин Н. Н. Наука о войне : избр. соч. / сост. И. А. Вершинина. Москва : Астрель, 2008. 1008 с.
68. Toynbee A. J., Ikeda D. The Toynbee – Ikeda Dialogue: Man Himself Must Choose. Tokyo ; New York & San Francisco : Kodansha International Ltd, 1976. 348 p.
69. Соціологія права : енцикл. слов. / Л. М. Герасіна, О. Ю. Панфілов, В. Л. Погрібна та ін. ; за ред. М. П. Требіна. Харків : Право, 2020. 984 с.
70. Требін М. П. Сучасний світ і його війни. *Вісник Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого. Серія: Політологія*. 2016. № 2 (29). С. 5–27. DOI: 10.21564/2075-7190.29.70967.
71. Смелзер Н. Дж. Проблемы социологии. Георг-Зімелівські лекції, 1995 / пер. з англ. В. Дмитрук. Львів : Кальварія, 2003. 128 с.
72. Сорокин П. А. Заметки социолога: социологическая публицистика. Санкт-Петербург : Алетейя, 2000. 315 с.

REFERENCES

1. Malešević, S. (2010). *The sociology of war and violence*. Cambridge ; New York: Cambridge University Press.
2. Levy, J. S., & Thompson, W. R. (2011). *The arc of war: origins, escalation, and transformation*. Chicago: Univ. of Chicago Press.
3. Sorokin, P. A. (1937–1941). *Social and Cultural Dynamics* : In 4 vol. New York: American Book Co.
4. Pinker, S. (2011). *The better angels of our nature: why violence has declined*. New York: Viking.
5. Freedman, L. (2017). *The future of war: a history*. New York: Public Affairs.
6. Fridman, O. (2018). *Russian 'hybrid warfare': resurgence and politicisation*. Oxford; New York, NY: Oxford University Press.
7. Caforio, G. (Ed.) (2003). *Handbook of the sociology of the military*. New York: Kluwer Academic/Plenum Publishers.
8. Horbulin, V. P. (2017). *The world hybrid war: Ukrainian forefront* / translated into English by Julia Lugovska, Anna Krapivnik, Rami Shultz. Kharkiv: Folio.

9. Fridman, O., Kabernik, V., & Pearce, J. C. (Eds.) (2019). *Hybrid conflicts and information warfare: new labels, old politics*. Boulder; London: Lynne Rienner Publishers.
10. Thiele, R. (Ed.) (2021). *Hybrid warfare: future and technologies*. Wiesbaden: Springer VS, Springer Fachmedien Wiesbaden.
11. Deshpande, V. (Ed.) (2018). *Hybrid warfare: the changing character of conflict*. New Delhi: Institute for Defence Studies & Analyses: Pentagon Press.
12. Kaldor, M. (2012). *New & old wars : organized violence in a global era*. Third ed. Stanford, California: Stanford University Press.
13. Lyall, J. (2020). *Divided armies : inequality and battlefield performance in modern war*. Princeton: Princeton University Press.
14. Malešević, S. (2010). How Pacifist Were the Founding Fathers?: War and Violence in Classical Sociology. *European Journal of Social Theory*, 13 (2), 193–212. DOI: 10.1177/1368431010362298.
15. Simons, G., & Chifu, I. (2018). *The changing face of warfare in the 21st century*. London; New York: Routledge, Taylor & Francis Group.
16. West, B., & Matthewman, S. (2016). Towards a strong program in the sociology of war, the military and civil society. *Journal of sociology*, 52 (3), 482–499. DOI: 10.1177/1440783316654998.
17. Wright, Q. (1942). *A Study of War*. 2 vols. Chicago: The University of Chicago Press.
18. Alekseeva-Karnevali, O. A. (2019). *Topologii vojny: vojna kak «transformacija» : ot Klauzevica do sovetskoj voennoj teorii* [Topologies of war: war as «transformation»: from Clausewitz to Soviet military theory]. Moskva: URSS: LENAND [in Russian].
19. Krevel'd, M., van. (2005). *Transformacija vojn* [Transformation Wars] / Per. s angl. Moskva: Al'pina Biznes Buks [in Russian].
20. Suters, Dzh. (2021). *Sociologija i voennye issledovanija. Klassicheskie i sovremennye osnovanija* [Sociology and military research. Classic and modern foundations] / Per. s angl. V. V. Belousova. Moskva: VCIOM [in Russian].
21. Toffler, Je., & Toffler, H. (2005). *Vojna i antivojna. Chto takoe vojna i kak s nej borot'sja. Kak vyzhit' na rassvete XXI veka* [War and anti-war: What is war and how to fight it. How to survive at the dawn of the 21st century] / per. s angl. M. B. Levina. Moskva: AST: Tranzitkniga [in Russian].
22. Krotiuk, V. A. (Ed.) (2021). *Viiny informatsiinoi epokhy: mizhdystsyplinarnyi diskurs* [Wars of the Information Age: An Interdisciplinary Discourse]: monohrafiia. Kharkiv: FOP Fedorko M. Yu. [in Ukrainian].
23. Horbulin, V. (2021). *Yak peremohty Rosiiu u viini maibutnoho* [How to defeat Russia in the war of the future]. Kyiv : Brait Buks [in Ukrainian].
24. Ishchenko (Humba), N., et al. (2020). *Konflikty, shcho zminyly svit* [Conflicts that changed the world] / Ukr. in-t maibutnoho. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
25. Lazarovych, M. (2017). *Rosiisko-ukrainska viina (2014–2017 roky): korot. narys* [Russian-Ukrainian war (2014–2017): a short essay]. Ivano-Frankivsk: Lileia-NV [in Ukrainian].

26. Mandrahelia, V. A. (2003). *Prychyny ta kharakter voien (zbroinykh konfliktiv): filosofsko-sotsiologichnyi analiz* [Causes and nature of wars (armed conflicts): philosophical and sociological analysis] / Nats. akad. oborony Ukrainy, In-t vyshch. osvity APN Ukrainy. Kyiv [in Ukrainian].
27. Osodlo, V. I., & Traverse, T. M. (2022). *Psykholohiia i viina: nezasvoieni uroky Hiustava Le Bona* [Psychology and War: Unlearned Lessons of Gustave Le Bon]: monohrafiia / Nats. un-t oborony Ukrainy im. Ivana Cherniakhovskoho, Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. Kyiv: Parlament. vyd-vo [in Ukrainian].
28. Ofitsynskiy, Yu. (2018). *Suchasna rosiisko-ukrainska viina (za materialamy hazemy «The New York Times» 2013–2017 rokiv)* [The modern Russian-Ukrainian war (based on the materials of the newspaper «The New York Times» from 2013–2017)]: monohrafiia / Nats. spilka kraieznavtsiv Ukrainy. Uzhhorod : RIK-U [in Ukrainian].
29. Parakhonskyi, B. O., & Yavorska, H. M. (2019). *Ontolohiia viiny i myru: bezpeka, stratehiia, smysl* [Ontology of war and peace: security, strategy, meaning]: monohrafiia. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
30. Panfilov, O. Yu. (2007). *Zberezhennia homeostazysu suspilstva v umovakh systemnykh transformatsii: sylovyi aspekt* [Preservation of society's homeostasis in conditions of systemic transformations: power aspect]: monohrafiia. Kharkiv: Maidan [in Ukrainian].
31. Perepelytsia, H. M. (2017). *Ukraina – Rosiia. Viina v umovakh spivisnuvannia* [Ukraine – Russia. War in conditions of coexistence]: monohrafiia / Foreign Policy Research Institute. Kyiv: Stylos [in Ukrainian].
32. Rushchenko, I. P. (2020). *Viina tsyvilizatsii. Anatomiiia rosiisko-ukrainskoho konfliktu* [War of civilizations. Anatomy of the Russian-Ukrainian conflict]. Kyiv: Vyd. dim «Kyievo-Mohylianska akademiia» [in Ukrainian].
33. Smolianiuk, V. F. (2000). *Viiskova mohutnist Ukrainy: Teoretyko-metodolohichni zasady formuvannia i rozvytku (politolohichni analiz dosvidu 1990-kh rokiv)* [Military power of Ukraine: Theoretical and methodological foundations of formation and development (political analysis of the experience of the 1990s)]. Kyiv; Irpin : VTF «Perun» [in Ukrainian].
34. Trebin, M. P. (2005). *Vojny XXI veka* [Wars of the 21st century]. Moskva: AST; Minsk: Harvest [in Russian].
35. Trebin, M. P. (2015). *Viiny v istorii liudstva ta yikhni naslidky: uroky dlia Ukrainy* [Wars in the history of mankind and their consequences: lessons for Ukraine]. *Visn. Lviv. un-tu. Seriiia filos.-politoh. Studii – Bulletin of Lviv University. Series of philosophical and political studies*, 6, 89–98 [in Ukrainian].
36. Trebin, M. P. (2015). *Prychyny vynyknennia viin v istorii liudstva: riznomanittia pidkhodiv* [Causes war s in human history: the diversity of approaches]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Seriiia: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiologhiia – . Bulletin of the National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine». Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 4 (27), 148–178 [in Ukrainian].

37. Doroshko, M., et al. (2018). *Hibrydna viina Rosii proty Ukrainy pislia Revoliutsii hidnosti* [Russia's hybrid war against Ukraine after the Revolution of Dignity]: [monohrafiia] / nauk. red. Mykoly Doroshka i Valentyna Baliuka ; In-t mizhnar. vidnosyn Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka, Tsentr Skhid. Yevropy i f-t politolohii Un-tu Marii Kiuri-Sklodovskoi v Liublani. Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].
38. Akulshyn, O. V., et al. (2018). *Hibrydna viina: tekhnolohii suhestii ta kontrsuhestii* [Hybrid warfare: technologies of suggestion and countersuggestion]: monohrafiia / Nats. akad. SBU, In-t filolohii Kyiv. nats. un-tu im. Tarasa Shevchenka. Kyiv: Nats. akad. SBU [in Ukrainian].
39. Bazaluk, O., et al. (2017). *Hibrydna viina: in verbo et in praxi* [Hybrid war: in verbo et in praxi]: kolekt. monohrafiia / pid zah. red. prof. R. O. Dodonova. Vinnytsia: Nilan [in Ukrainian].
40. Kurban, O. V. (2016). Suchasna hibrydna viina ta yii informatsiina skladova [Modern hybrid warfare and its information component]. *Bibliotekoznavstvo. Dokumentoznavstvo. Informolohiia – Library science. Documentary science. Informatology*, 4, 82–89 [in Ukrainian].
41. Mahda, Ye. V. (2015). *Hibrydna viina: vyzhyty i peremohty* [Hybrid warfare: survive and win]. Kharkiv: Vivat [in Ukrainian].
42. Mandrahelia, V. A. (2015). «Hibrydna viina»: sproba analizu [«Hybrid warfare»: an attempt at analysis]. *Stratehiia rozvytku Ukrainy – Development strategy of Ukraine*, 1, 153–155 [in Ukrainian].
43. Markitantov, V. Yu., Rybshchun, O. V., & Stoliar, Yu. V. (2018). *Rosiiska hibrydna viina: vid doktryny do taktiky* [Russian hybrid warfare: from doctrine to tactics]: navch. posib. / Kam'ianets-Podil. nats. un-t im. Ivana Ohienka. Kamianets-Podilskyi: Drukarnia Ruta [in Ukrainian].
44. Rushchenko, I. P. (2015). *Rosiisko-ukrainska hibrydna viina: pohliad sotsiolooha* [Russian-Ukrainian hybrid war: a sociologist's view]: monohrafiia. Kharkiv: Pavlenko O. H. [in Ukrainian].
45. Horbulin, V. P. (Ed.) (2017). *Svitova hibrydna viina: ukrainskyi front* [Global hybrid war: the Ukrainian front]: [kolekt. monohrafiia] / Nats. in-t strateh. doslidzh. Kyiv: NISD [in Ukrainian].
46. Stepyko, M. T. (2016). Hibrydna viina yak viina identychnosti [Hybrid war as a war of identities]. *Stratehichni priorytety – Strategic priorities*, 3, 163–170 [in Ukrainian].
47. Tokarska, A. (2021). *Hibrydna viina: svoboda slova chy svoboda manipuliatsii* [Hybrid war: freedom of speech or freedom of manipulation]: monohrafiia / Nats. un-t «Lviv. Politehnika». Vyd. 2-he, dopov. i rozshyr. Lviv: Halytska vydavnycha spilka [in Ukrainian].
48. Trebin, M. P. (2015). «Hibrydna viina» yak proiav politychnoi kryzy v Ukraini [«Hybrid war» as a manifestation of the political crisis in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriia «Politolohiia. Sotsioloohiia. Filosofiiia» – Scientific Bulletin of Uzhhorod University. Series «Political science. Sociology. Philosophy»*, 1, 218–222 [in Ukrainian].

49. Dembitskyi, S., Zlobina, O., & Kostenko, N., et al. (2022). *Ukrainske suspilstvo v umovakh viiny. 2022* [Ukrainian society in the conditions of war. 2022]: Kolektyvna monohrafiia / za red. chlen.-kor. NAN Ukrainy, d.filos.n. Ye. Holovakhy, d.sots.n. S. Makeieva. Kyiv: Instytut sotsiologhii NAN Ukrainy [in Ukrainian].
50. Lapan, T. D., Khymovych, O. S., & Chernysh, N. Y. (2022). Rosiisko-ukrainska viina: teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho osmyslennia [Russian-Ukrainian war: theory and practice of sociological understanding]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 3 (82), 28–51. DOI: 10.15407/socium2022.03.028 [in Ukrainian].
51. Panfilov, O. Yu., & Savchenko, O. O. (2019). Istorychni aspekty suchasnoi sotsiologhii viiny [Historical aspects of modern sociology of war]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Philosophy, philosophy of law, political science, sociology*, 4 (43), 74–89 [in Ukrainian].
52. Rushchenko, I. (2017). Sotsiolohiia na viini [Sociology in the war]. *Ukrainskyi sotsiolohichnyi zhurnal – Ukrainian sociological journal*, 1–2, 43–52 [in Ukrainian].
53. Trebin, M. P. (2015). Sotsiolohiia viiny: ukrainskyi kontekst [Sociology of war: Ukrainian context]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina. Serii : Sotsiolohichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody – Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: Sociological Research of Modern Society: Methodology, Theory, Methods*, 1148 (34), 30–34 [in Ukrainian].
54. Trebin, M. P. (2016). Sotsiolohiia viiny P. O. Sorokina [Sociology of war P. O. Sorokin]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Iurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho». Serii : Sotsiolohiia – Bulletin of the National University «Yaroslav Mudryi Law Academy of Ukraine». Series: Sociology*, 3 (30), 95–107 [in Ukrainian].
55. Chernysh, N. Y. (2022). Osoblyvosti rozvytku ukrainskoi sotsiologhii v umovakh rosiisko-ukrainskoi viiny [Features of development of Ukrainian sociology in the conditions of the Russian-Ukrainian war]. *Ukrainskyi sotsium – Ukrainian society*, 4 (83), 9–27. DOI: 10.15407/socium2022.04.009 [in Ukrainian].
56. Khobta, S. V. (2016). Sotsiolohiia viiny yak zavdannia ukrainskoi sotsiologhii [Sociology of war as the task of Ukrainian sociology]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka – Bulletin of Lugansk Taras Shevchenko National University*, 5 (302), 126–150 [in Ukrainian].
57. Yakovenko, Yu. I., & Hrynychuk, A. V. (2015). Sotsiolohiia armii yak alternatyva viiskovii chy voiennoi sotsiologhii [Sociology of the army as an alternative to military sociology]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Serii sotsiolohichna – Bulletin of Lviv University. The series is sociological*, 9, 67–78 [in Ukrainian].
58. Pylypenko, V. Ye., Popova, I. M., & Tancher, V. V., et al. (2004). *Spetsialni ta haluzevi sotsiologhii* [Special and sectoral sociology]: navch. posib. 2-e vyd. Kyiv: Karavela [in Ukrainian].
59. Suters, D. (2021). Sociologija i voennye issledovanija: rasshirjaja gorizonty s pomoshh'ju klassikov [Sociology and military research: expanding horizons using classics]. *Sociologicheskie issledovanija – Sociological studies*, 2, 67–80 [in Russian].

60. Crabb, T., & Segal, D. (2016). Military Sociology / In Bearfield, D. A., & Dubnick, M. J. (Eds.). *Encyclopedia of Public Administration and Public Policy*, P. 2133–2138. Third Edition. Boca Raton: CRC Press, Taylor & Francis Group. DOI: 10.1081/E-EPAP3-120053116.
61. Grandstaff, M. (2001). Military Sociology / In Messenger, C. (Ed.). *Reader's Guide to Military History*, P. 363–364. London; Chicago: Fitzroy Dearborn.
62. Kümmel, G., & Prüfert, A. D. (Eds.) (2000). *Military sociology : the richness of a discipline*. Baden-Baden: Nomos.
63. Siebold, G. (2001). Core Issues and Theory in Military Sociology. *Journal of Political and Military Sociology*, 29 (1), 140–159.
64. Denysenko, V. M., Uhryn, L. Ya., & Khoma, N. M., et al. (2014). *Politolohiia: entsyklopedychnyi slovnyk* [Political Science: Encyclopedic Dictionary] / za red. d-ra filoz. nauk, prof. V. P. Melnyka. Lviv: LNU imeni Ivana Franka [in Ukrainian].
65. Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy [About the national security of Ukraine]. *Zakon Ukrainy vid 21 chervnia 2018 r. № 2469-VIII*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19#Text> [in Ukrainian].
66. Klauzevic, K. (2002). *O vojne* [About war]. V 2 t. Moskva: OOO «Izdatel'stvo AST»; Sankt-Peterburg: Terra Fantastica [in Russian].
67. Golovin, N. N. (2008). *Nauka o vojne: izbr. soch.* [War Science: Selected Works] / sost. I. A. Vershinina. Moskva: Astrel' [in Russian].
68. Toynbee, A. J., & Ikeda, D. (1976). *The Toynbee – Ikeda Dialogue: Man Himself Must Choose*. Tokyo; New York & San Francisco: Kodansha International Ltd.
69. Herasina, L. M., Panfilov, O. Yu., & Pohribna, V. L., et al. (2020). *Sotsiologhiia prava: entsyklopedychnyi slovnyk* [Sociology of Law: Encyclopedic Dictionary] / za red. M. P. Trebina. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
70. Trebin, M. P. (2016). Suchasnyi svit i yoho viiny [The modern world and its war]. *Visnyk Natsionalnoho yurydychnoho universytetu imeni Yaroslava Mudroho. Serii: politolohiia – Bulletin of the Yaroslav Mudryi National Law University. Series: Political Science*, 2 (29), 5–27. DOI: 10.21564/2075-7190.29.70967 [in Ukrainian].
71. Smelzer, N. Dzh. (2003). *Problemy sotsiologii. Georg-Zimelivski lektzii, 1995* [Problems of sociology. Georg-Zimel lectures, 1995] / per. z anhl. V. Dmytruk. Lviv: Kalvariia [in Ukrainian].
72. Sorokin, P. A. (2000). *Zametki sociologa: sociologicheskaja publicistika* [Sociologist's notes: sociological journalism]. Sankt-Peterburg: Aletejja [in Russian].

Trebin Mykhailo Petrovych, Doctor of Philosophical Sciences, Professor,
Head of the Department of Sociology and Political Science, Yaroslav Mudryi
National Law University, Kharkiv, Ukraine

SOCIOLOGY OF WAR IN UKRAINE: ON THE PATH OF BECOMING

The formation of the sociology of war as a sectoral sociology or middle-level theory in Ukraine has been investigated. The object, subject, conceptual apparatus, proposed

methodology of further studies of the sociology of war, are proposed, proposed to consider its main directions and key problems. A comparative analysis of objects and items of military sociology, sociology of the army was conducted. The characteristics of modern wars and the peculiarities of their armed struggle were given.

Keywords: *sociology of war, war, sociology of the army, military sociology, armed struggle*

